

Xiinxala Rakkoolee Gulaallii Barreeffamoota Afaan Oromoo Seektaroota Mootummaa fi Manneen Daldala Dhuunfaa Bulchiinsa Magaalaa Asallaa: Sababootaa fi Miidhaawwan

Bashiir Eda'oo (MA Federaaliziimiifi Bulchiinsa Mootummaa fi MA Hooggansaafi Bulchiinsa Barnootaa)

Waajjira Pabliik Sarvisiifi Misooma Qabeenya Namaa Bulchiinsa Magaalaa Asallaatti Dursaa Garee Hordoffii Raawwii Hojiiwwan Bulchiinsa Gaarii

AXEREERA

Kaayyoon qorannoo kanaa sababootaa fi miidhaawwan rakkoolee gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo Seektaroota Mootummaa fi Manneen Daldala Dhuunfaa Bulchiinsa Magaalaa Asallaa xiinxaluudha. Keessattuu, rakkoolee gulaallii barreeffamoota xalayootaafi barjaalee irratti kan xiyyeeffateedha. Qorannoon kun mala akkamtaafi iddatteessuu akkaayyoo kan fayyadame yoo ta'u, meeshaaleen ragaaleen ittiin guuraman immoo daawwanaa, afgaaffii fi sakkatta'insa ragaaleetiidha. Hirmaattonni qorannichaa ittigaafatamatootaafi barreessituwwan seektarootaa, barreessitoota manneen maxxansaa fi abbooti isaanii yoo ta'u malli qaacceessaa immoo ibsaan ykn himaan ta'a. Bu'aan qorannoo akka mudhisutti seektarootaafi manneen maxxansaa biratti jechi gulaallii jedhamu kun hedduuminaan kan hin beekkamne ta'uu, gulaalaan kan hin jirreefi wantoota gulaalamuu qaban kan hin beekne ta'uudha. Rakkooleen gulaallii hedduun dubbiffamaa lama jalqabaafi xumura irratti barreessuu, dubbiffamaa sadi walitti aansuun barreessuu. Sababoonni rakkoolee gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo seektaroota mootummaa keessatti mudhatan rakkoolee sirna barnootaa, rakkoo dandeetti barsiisotaa, rakkoo dhabamuu leenjii, rakkoo seer-lugaafi beekkumsa bu'ura Afaan Oromoo dhabuu (muxeexannoo fi leenjii yeroo gabaabaatiin qofa hojjechuu), rakkoo xiyyeeffannaa afaaniif kenname, rakkoo ilaalchaa (afaan keenya ni beekna jechuu). Karaa biraatiin, sababoonni rakkoo gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo manneen daldala dhuunfaa biratti muldhatan immoo rakkoolee beekkumsa Afaan Oromoo barreessitoota manneen maxxansaa, rakkoo xiyyeeffannoo, rakkoo ilaalchaa (Afaan Oromoo barreessuun akkuma kan afaan Ingiliiziiti jechuu). Haaluma kanaan, rakkooleen gulaallii kun miidhaawwan yeroodhaa gara yerootti baayi'achuu dogongoroota barreeffamoota Afaan Oromoo seektarootaa fi manneen daldala dhuunfaa, akkuma barbaadanitti barreessuu, rakkoo siyaasaa gama barattoota manneen barnootaa, kolleejjotaa fi yuunivarsiitiwwan bulchiinsa magaalaa Asallaa keessatti argamii fi naannoo Oromiyaa ta'aniiru. Kanaaf, akka yaada waliigalaatti, sababootaa fi

miidhaawwan rakkoolee gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo Seektaroota Mootummaa fi Manneen Daldala Dhuunfaa Bulchiinsa Magaalaa Asallaa kunniin yeroodhaan furmaata qorannoo irratti hundaa'e yoo hin argane ta'e, rakkoon isaa yeroo gara yerootti dabalaa deemuun guddinna afaanichaafi dhaloota lafaa dhufaa irratti miidhaan fidu hammaataadha. Akka yabootti, Waajjirri Aadaafi Tuuriziimii, Waajjirrii Barnootaafi Bulchiinsii Magaalaa Asallaa Seektaroota Mootummaafi Manneen Daldala Dhuunfaa dhimma rakkoolee gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo kanaaf xiyyeeffannaa kennuun hanqinoota dandeettii qaban adda baasuun akka leenjii kennan, barreeffamoota isaanii osoo ummata bira hin gahin akka gulaalatan, gulaalaas akka qabaatan, kanneen rakkoolee gulaallii qaban akka sirreessan, deeggarsaafi hordoffii barbaachisu gochuun gulaallii barreeffamoota Afaan Oromootiif xiyyeeffannaa guddaa kennuu akka qaban yabeeffameera.

Jechoota Furtuu: - *Afaan Oromoo, gulaallii, seektaroota, manneen daldala dhuunfaa, sababootaa fi miidhaawwan*

1. Seensa

Qorannoon kun sababootaa fi miidhaawwan rakkoolee gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo Seektaroota Mootummaa fi Manneen Daldala Dhuunfaa Bulchiinsa Magaalaa Asallaa keessatti argaman xiinxaluu irratti xiyyeeffatee kan qophaayedha yoo ta'u, mata-dureewwan as jalatti hammataman xixiqqaan seenduubee qorannoo, ka'uumsa qorannoo, kaayyoofi gaaffilee qorannoo, malleen qorannoo, qaaccenessaa fi argannoo, yaada xumuraafi yaboo qorannoo keessaa kan of keessaa qabuudha.

1.1. Seenduubee Qorannoo

Itoophiyaa keessa gosoonni afaanii kanneen jiran hedduun isaanii madda sanyii afaan Seemii fi Kushii kan ta'aniidha. Afaan Oromoo afaan sanyii ummata Kushii jedhamu kan gaanfa Afrikaatti argamu fi hedduminaan dubbatamu irraa kan maddeedha (Wosanee, 1995). Haaluma kanaan, gaanfa Afrikaatti naannoo bahaa hanga kaaba-bahaatti iddoowwan maqaa Afaan Oromootiin moggaafaman ilaaluun barbaachisaadha.

Fkn. Kaabaan; maqaan 'Nubia'-'Nuu-biyya' (biyya teenya) jedhamu bitaa hanga mirga laga Abbayaatti akkasumas, hanga Kaaba-Shawaatti fi biyya Misir kan gahuudha.

Dabalataanis, biyya gaanfa Afrikaatti maqaa Afaan Oromootiin moggaafaman yoo ilaalle, ‘Libiya’ – ‘Laal- biyya’ (biyya tee laalii) jechuun kan beekkamaniidha.

Ummata Oromoo wantoota tokko isaan taasisu keessaa inni tokko Afaan Oromooti. Afaan Oromoos afaanota Itoophiyaa keessaatti hedduminaan dubbataman keessaa sadarkaa tokkoffaa irrati kan argamuudha. Afaan kun namoota Afaan Oromootiin afaan isaanii hin hiikatiniinis hedduminaan kan dubbatamuudha. Sirnoota darban keessatti Afaan Oromoo fi ummata Oromoo kan afaan kana dubbatan irratti dhiibbaan fi miidhaan hanga kana hin jedhamne kan irra gahe ta’uun isaa beekkamaadha.

Haa ta’u malee, bara 1991 booda qabsoo ummata argameen Chaartarii Mootummaa Cee’umsaa (CHMC, 1991) fi Heerri Mootummaa Federaalawa Dimokiraatawa Rippabilika Itoophiyaa (HMFDR, 1994, Keyy. 5), waa’ee walqixxummaa afaanii mirkaneessuun, naanoowwan hundinuu afaan isaanii dhimma hojjii fi barnootaa akka godhachuu danda’an mirga dimokiraasii kennee ture.

Haaluma kanaan, Afaan Oromoos afaan hojii Mootumma Biyyoolessaa Naannoo Oromiyaa ta’uun manneen barnootaa sadarkaa 1ffaa hanga Yuunivarsiitii baratamuun afaan saayinsii fi qorannoo ta’eera.

Afaan Oromoo qubeewwan 33 qaba (Toleera, 1993) (Xilahun, 1995). Qubeewwan Afaan Oromoo bakka lamatti qoodamu. Isaanis, dubbachiiftuu (sagaleessituu) fi dubbifamaa (sagaloomtuu) jedhamu. Isaan keessaa, 5 dubbachiiftuu yoo ta’an, 21 dubbifamaadha. Dubbachiiftuu fi dubbifamaanis bakka lamatti qoodamu. Dubbifamaan mataa ofiitii sagalee waan hin qabneef dubbachiiftuu shanan irraa sagalee argata yookin eeggata.

Akkasumas, qubeewwan cimtii yookin dachaa kanneen sagalee tokko qofa qaban 7 (ch, dh, ny, sh, ph, ts, zh) kan qabuudha. Fakkeenyaaf, (ch - Chaayinaa, ny - nyaata, sh - Shaaloo, dh - Dhaabaa, ph-Pheexiroos, zh- Zhaakshiraaq). Afaan Oromoo keessatti, qubeewwan ‘p, v, z’ jedhaman qubeewwan ergifannaa jedhamuun beekkamuu.

Akkasumas, sagaleen qubeewwan ‘c, q, x’ jedhaman Afaan Ingiliizii fi Afaanota Awurooppaa biroo keessatis kan hin argamneedha (Qajeela, 1993).

Kanaaf, Afaan Oromoo akka afaan tokkootti seera sagaleessuufi barreessuu qubeewwanii fi jechootaa kan qabuudha. Haaluma kanaan, Afaan Oromoo adeemsa barreeffamaa keessatti amaloota afaan birootiin adda isa taasisan kan qabu waan ta’ef yeroo amma keessa jiru kanatti barreeffama Afaan Oromoo kamiyyu yeroo barreessinu, dhimma xiyyeeffannoo guddaa barbaaduudha (Balaay, 1995).

Kunis kan ta’uu danda’eef, seer-luga barreeffama afaan tokkoo beekuun ofitti amanamummaa guutuun barreessuufi dubbisuuf nama gargaara. Kanaaf, hanqina beekkumsaa hojjatoonni mootummaa fi daldaltoonni dhuunfaa adeemsa hojii isaanii keessatti isaan muudatu irraa akka baratani fi haala barreeffama Afaan Ingilizii wajjiin akka walitti jalaa hin buuneef jecha seeroota afaanii hordofuun barbaachisaadha (Toleera, 1993) (Balaay, 1995), (Hundasa, 1993)(Abdusamad, 1995), (Sharma, 2013).

Barreeffamni Afaan Oromoo tokko yeroo barreeffamu seer-lugaa isaa eegee kan hin barreeffamne yoo ta’e, ergaa silaa dabarsuuf yaadame dhiisee kan biraa dabarsa; hiikka biraas kenna; hiikkaas dhabuun isaa hin oolu.

Rakkoon kun haala kanaan kan itti fufu yoo ta’e, guddina afaanichaa irratti dhiibbaa guddaa fiduu akka danda’u beekkamaadha. Rakkoon sirnaan barreessuufi gulaaluu dhabuu kun bal’inaan kan mul’atan keessaa xalayootaafi barjaaleewwan seektaroota mootummaafi manneen daldala dhuunfaa akka ta’an ni beekkama. Waan kana ta’eef, qorataanis sababootaa fi miidhaawwan rakkoolee gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo Seektaroota Mootummaa fi Manneen Daldala Dhuunfaa Bulchiinsa Magaalaa Asallaa keessatti argaman irratti xiyyeeffachuun rakkoowwan gama kanaan jiru xiinxaluun adda baasee mala furmaataa kaayee jira.

1.2. Ka’uumsa Qorannoo

Naannoo Oromiyaa keessatti rakkooleen gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo keessattuu, barjaalewwan fi xalayoota seektaroota mootummaafi manneen daldala dhuunfaa biratti muldhatan yeroo gara yerootti dabalaa deemuun guddina afaanichaa irratti dhiibbaa hanga kana hin jedhamne fidaa deema jira. Keessattuu, xalayootaafi barjaaleewwan Seektaroota Mootummaa fi Manneen Daldala Dhuunfaa Bulchiinsa Magaalaa Asallaa keessatti argaman rakkoolee sirna qubeessaa, maqaa namaa qubee xiqqaan barreessuu, qubeewwan walkeessa barreessuu, dubbiffamaa lamaa jalqabaafi xumura irratti walitti aansuun barreessuu, dubbachiiftuu fi dibbiffamaa sadii walitti aansuun barreessuun yeroo gara yerootti seektaroota keessatti baayi'famaa dhufeera. Dabalataanis, jechi gulaallii jedhamu kun fi wantoota gulaalamuu qaban seektaroota mootummaa fi barreessitoota manneen maxxansaa biratti beekkamu dhabuun ni muldhata.

Rakkooleen kunniin namoota Afaan Oromoo beekaniifi hin beekne biratti akka waan sirrii ta'anitti fudhatamuun dogoggorichi yeroo gara yerootti akka babal'atu gochaa jiraachuun barreeffamoonni gulaallii malee ummata bira gahan kunniin akka seerr-lugaan ala bahan, hiikkaa adda addaa akka kennan fi hiikkaa akka dhaban ta'aa dhufaniiru. Gama guddina barreeffama Afaan Oromootiinis dhiibbaa hanga kana hin jedhamne geessaa jiru.

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa sababootaa fi miidhaawwan rakkoolee gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo Seektaroota Mootummaa fi Manneen Daldala Dhuunfaa Bulchiinsa Magaalaa Asallaa xiinxaluudha. Haaluma kanaan, qorannoon kun kaayyoolee gooree armaan gadii ni qaba.

- Jechi gulaallii jedhu kun seektaroota mootummaafi manneen daldala dhuunfaa biratti hangam beekkama, maal maaltu akka gulaalamuu fi gulaalaa qabaachuu adda baafachuuf

- Barreeffamoota Afaan Oromoo seektaroota mootummaafi manneen daldala dhuunfaa biratti rakkooleen gulaallii xalayootaafi barjaalee muldhatan maal akka ta'an xiinxaluuf
- Maddoota rakkoolee gulaallii fi miidhaawwan isaanii seektarootaa fi manneen daldala dhuunfaa maal akka ta'an beekuuf.

1.4. Gaaffilee Qorannoo

Haaluma kanaan, qorannoon kun gaaffilee qorannoo afur armaan gadii jiddugala godhachuun deebii kan barbaaduudha.

1. Jechi gulaallii jedhu kun seektaroota mootummaa fi manneen daldala dhuunfaa biratti hangam beekkama?
2. Barreeffamoota Afaan Oromoo keessatti maal maaltu gulaalama? Gulaalaan ni jiraa?
3. Barreeffamoota Afaan Oromoo seektaroota mootummaafi manneen daldala dhuunfaa biratti rakkooleen gulaallii xalayootaafi barjaalee muldhatan maal maal fa'aadha?
4. Maddootni rakkoolee gulaallii fi miidhaawwan isaanii seektarootaa fi manneen daldala dhuunfaa maal maaliidha?

2. Malleen Qorannoo

Qorannoon kun mala qorannoo akkamtaafi iddatteessuu akkaayyoo kan fayyadameedha. (Dastaa, 2002) mala qorannoo kana yoo ibsu “Qorannoon mala kanaan (akkamtaan) geggeeffamu odeeffannoo argate mala addeessaatiin dhiheessa” jedha. Qorannoo kana keessattis kanumatu tajaajilarra oole. Gama birootiin, qorannoo kana keessatti odeeffannoon argame gadifageenyaan ragaan deeggaramee kan xiinxalame waan ta'eefidha. (Addunyaa, 2011) yaada kana yoo cimsu, “Ciminni qorannoo akkamtaa gaaffiiwwan akkamii? maaliif? jedhan kaasuun gadifageenyaan xiinxaluurratti humna waan qabuuf, amanuufi hubannoo bal'isuuf haala kan mijeessudha” jedha. Kanaaf,

kaayyoon qorannoo kanaas sababootaa fi miidhaawwan rakkoolee gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo Seektaroota Mootummaa fi Manneen Daldala Dhuunfaa Bulchiinsa Magaalaa Asallaa xiinxaluu jedhurratti kan xiyyeeffatu waan ta'eef, qoratichi mala akkamtaafi iddatteessuu akkaayyootti fayyadameera.

a. Maddoota Odeeffannoo

Maddoonni odeeffannoo qorannoo kanaa madda odeeffannoo sadarkaa tokkoffaafi lammaffaatti. Haaluma kanaan, akka madda odeeffannoo tokkoffaatti kan ilaalaman barreeffamoota xalayoota seektaroota Mootummaafi barjaaleewwan manneen daldala dhuunfaa Bulchiinsa Magaalaa Asallaa keessatti argamaniifi namoota hojii barreessuu manneen maxxansaaratti bobba'an kallattumaan argachuudhaan kan raawwatameedha. Akka madda odeeffannoo sadarkaa 2ffaatti kan ilaalaman qaamolee dhimmi kun ilaallatu keessaa Waajjira Kantiibaa, Waajjira Karooraafi Misooma Diinagdee, Waajjira Mallaqaafi Walta'iinsa Diinagdee, Waajjira Dhimma Dubartii fi Daa'immanii, Waajjiira Qabeenya Beeladaafi Qurxummiifi Waajjira Misooma Magaalaafi Industirii Bulchiinsa Magaalaa Asallaa kan ilaallatuufi haaluma kanaan kan raawwatameedha. Kunis qorannoo kanaaf ragaalee walitti qabachuu akka mijatuuf jecha qaamooleen kunniin ragaalee kallattiin kan irraa walitti qabaman ta'anis dursa qaama barreeffama kana qopheessuufi barreeffama qophaaye irratti xiyyeeffachuun kan hojjatame yoo ta'u, itti aansuun fayyadamtoota barreeffama kanaafi ogeessota waa'ee rakkoolee barreeffamichaa beekanirraa walitti qabamuuf kan kaayyeffateedha.

b. Meeshaalee Ragaan Ittiin Funaanamu

Meeshaaleen ragaleen ittiin guuraman daawwannaa, afgaaffii fi sakatta'insa ragaaleetti. Adeemsiifi malli raawwii ragaa funaaname haala kaayyoo qorannichaafi gaafiilee qorannoon lafa kaa'aman giddugaleessa kan godhateedha.

Meeshaaleen funaansa odeeffannoo kamiyyuu guutumaan guututti odeeffannoo sirrii, fudhatama qabuufi ga'aa ta'e akka hinjirre ogeessi (Kumar, 2005) akkanatti ibsee jira. "None of the methods of data collection provides 100 percent accurate and reliable

information”. Yaada kanarraa kan hubatamu meeshaaleen odeeffannoo funaannu kamiyyuu hanqina qabaachuu akka danda’aniidha. Haata’u malee, qorannoo kana gaggeessuuf qorataan meeshaalee mijatoofi odeeffannoo gahaa ni’argamsiisu jedhee filachuun fayyadameera.

c. Mala Ragaalee Qaaccessuu

Ragaleen qorannoo malleen adda addaatiin iddattootarraa funaanaman erga sirnaan walitti qabatamanii qindaayanii booda haala tartiiba isaaniitiin kan qaaccceffamaniidha. Haaluma kanaan, barreeffamoonni xalayootaafi barjaalewwan seektaroota mootummaa fi manneen daldala dhuunfaa keessaa argaman haala walitti dhiheenya qabaniin qindaa’anii qaaccceffamaniiru. Odeeffannoowwan argaman jechaan, fakkeenyaafi ragaadhaan deeggaramuun qaaccessameera. Dhumarrattis, ragaaleen guuraman karaa ibsaatiin ykn mala qulqulleeffataatiin hiikka argatanii argannoorra gahameera.

3. Xiinxala Odeeffannoowwanii

3.1. Xiinxala Odeeffannoo Daawwannaan Guuramanii

Akkaataa odeeffannoowwan daawwannaan guuramaniitti, barreeffamoonni xalayootaafi barjaalee seektaroota bulchiinsa magaalaa Asallaafi manneen maxxansaa qorannoon irratti taasifame dogongoroota armaan gadii kanneen qabaniidha.

Odeeffannoo 1ffaa: waajjira Kantiibaa, waajjira Kantiba

Barreeffamoonni armaan olii lamaan kuniin rakkoolee qub-guddisaafi qubee kan qabaniidha. Kanaaf, akka seer-luga Afaan Oromootti, barreeffamni kamiyyuu jalqaba irratti qubee guddaan jalqabamu akka qabuudha ibsa. Inni biroo, rakkoo qubeen tokko hafuu ykn dabalamuu hiikaa jechaa irratti dhiibaa kan qabuudha. Kanaaf, inni sirrii kan ta’uu qabu, ‘Waajjira Kantiibaa’ kan jedhuudha.

Odeeffannoo 2ffaa: Waajjiraa Mallaqaafi Walta’iinsa Diinagdee

Akka odeeffannoo kanaatti, barreeffamni armaan olii kun rakkoo daballii qubee kan qabuudha. Kana irraa kan ka'e, jechi barreeffame hiikaa biraa kennuuf dirqamameera.

Innis, maqaa waajjiraa ta'uu dhiisee maqaa namaatti kan dhihaatuudha. Inni sirrii garuu, 'Waajjira' kan jedhuudha.

Odeeffannoo 3ffaa: Dogongora Barreeffama Halluu

Akka odeeffannoo Waajjira Aadaafi Tuuriziimii Magaalaa Asallaa irraa daawwannaan argameetti, halluun barreeffamni maqaa waajjiraa ittiin barraa'e kan akkuma salphati hin muldhanneefi halluu adiifi barjaan irratti barreeffame immoo adii ta'uu isaatti. Akka labsii lakk.199/2008 Biiron Aadaafi Tuuriziimii Oromiyaa baaseen ulaagaleen barreeffama Afaan Oromoo akka armaan gaditti ibsamaniiru. Isaanis:

1. Barreeffamni Afaan Oromoo yeroo barreeffamu, hangi isaa barreeffamoota afaan biroo caalee barreeffamuu akka qabu
2. Barreeffamni Afaan Oromoo yeroo barreeffamu, gosti barreeffamaa kan fagoo akkuma salphatti muldhatuu akka qabu
3. Barreeffamni Afaan Oromoo yeroo barreeffamu, halluun isaa barreeffama sirritti muldhatu ta'uu akka qabu labsameera.

Haaluma kanaan, barreeffamoota barjaalee seektaroota mootummaa rakkoo akkanaa (lakk. 3) irratti tuqame qaban keessaa murasni kanneen armaan gadi ni muldhatu. Barreeffama barjaalee Waajjira Aadaafi Tuuriziimii Bul/Mag/Asallaa kana deeggaruun qorannoon magaalaa Mojoo irratti hojjatame akkas jedha "Ulaagaa haalluu barreeffama beeksisaa fi barreeffamoota barjaalee yeroo barreessinu haalluu wanta irratti barreeffamuu fi ittiin barreessinuu filachuu qabna. Sababbiin isaas barreeffamni barraa'e bifa hawwataa fi dubbifamuu danda'uun fayyadamtoota bira gahuu qaba" jechuun kallatti kaaya. Qorannoon kun hanqinna barreeffama halluu kana daawwanaa barjaalee waajjirichaa irratti taasiseen bira gahee jira.

Odeeffannoo 4ffaa: Waajjira Misoomafi Babalína Industrii

Akka odeeffannoo kanaatti, barreeffamni armaan olii kun dogongora qubeen irraa hafuufi dubbiffamaan sadii walitti aansuudhaan barreeffamuutti. Akka seerluga Afaan Oromootti garuu, dubbiffamaan sadii dubbachiiftuu malee walitti aanee barreeffamuu akka hin dandeenye sirritti ni ibsa. Kanaaf, inni sirrii Waajjira Misoomaafi Babal'ina Industirii kan jedhuudha.

Odeeffannoo 5ffaa: Waajjira Barnoota Magaala Asallaa

Barreeffama barjaa kana irratti rakkoolee gulaallii muldhatan keessaa qubeen tokko 'a' jecha irraa hafuun kan ka'e, hiikkaan jechaa jijjiirameera. Innis, waajjira barnoota Magaala Asallaa jedhu kun barnootichi kan magaalaa ta'uu ykn wantii baratamuu barnoota magaalaa sanaa ta'uu isaatti. Akkasumas, Magaala Asallaa kan jedhu immoo 'bifa nama magaalaa' qabu ibsa malee bulchiinsa magaalaa kan ibsuudha. Kan ta'uu qabu garuu, waajjira barnootaa Magaalaa Asallaa kan jedhuudha.

Odeeffannoo 6ffaa: Gahee galii gibira fedhiin kafalam dabaluu

Akka odeeffannoo daawwannaan funnanametti, dogongorri armaan olitti muldhatu kun hiikkaa kan hin qabneedha. Kanaaf, inni sirrii ta'uu qabu, fedhiin kafalaan dabaluu kan jedhuudha.

Odeeffannoo 7ffaa: Addeemsa hojii keessaa

Akka odeeffannoo daawwannaan funnanametti, dogongorri armaan olitti muldhatu kundabalamuun qubee tokkoo hiikkaa dhabuu jechaa kan muldhisuudha. Kanaaf, inni sirrii kan ta'uu qabu, adeemsa hojii keessaa kan jedhuudha.

Odeeffannoo 8ffaa: Sirna bulchiinsa gibiraa

Akka odeeffannoo daawwannaan funnanametti, dogongorri armaan olitti muldhatu seerlugaa Afaan Oromoo kan faalleessuudha. Kunnis, akka seerlugaa Afaan Oromootti, barreeffama keessatti dubbiffamaan lamaa ol dubbachiiftuu malee walitti aanee akka

barreeffamuu hin qabne eeruun, garuu, qubee dachaa kan hin ilaalee ta'uu ibsa. Kanaaf, inni sirrii kan ta'uu qabu, bulchiinsa kan jedhuudha.

Odeeffannoo 9ffaa: Elektrooniksii Chinaa

Akka odeeffannoo kanaatti, dogongorri armaan olitti muldhatu seerlugaa Afaan Oromootti. Kunnis, akka seer-luga Afaan Oromootti, dubbiffamaan lamaa ol dubbachiiftuu malee walitti aanee akka barreeffamuu hin qabne eeruun, garuu, qubee dachaa kan hin ilaalee ta'uu ibsa. Akkasumas jechi 'Chinaa' jedhu qubee Afaan Oromoo fayyadamuun sagalee afaan Ingiliiziin barreeffame. Kanaaf, inni sirrii kan ta'uu qabu, Elektirooniksii Chaayinaa kan jedhuudha.

Odeeffannoo 10ffaa: Intarpraayizii HS Hojii Muka Lijaalam

Akka odeeffannoo daawwannaan funnanametti, dogongorri armaan olitti muldhatu seerlugaa Afaan Oromoo kan faalleessuudha. Kunnis, akka seerlugaa Afaan Oromootti, barreeffama keessatti dubbiffamaan lamaa ol dubbachiiftuu malee walitti aanee akka barreeffamuu hin qabne eeruun, garuu, qubee dachaa kan hin ilaalee ta'uu ibsa. Inni biraa immoo, rakoo maq-ibsa qabaachuu. Kana jechuun maqaa mana mukaa ta'uu ibsuu dhiisuun abbaan mukaa nama maqaan isaa Lijaalam ta'u. Kanaaf, inni sirrii kan ta'uu qabu, Intarpiraayizii HS Hojii Mukaa Lijaalam kan jedhuudha.

Odeeffannoo 11ffaa: Mana Foon Baqqalaa

Akka odeeffannoo daawwannaan barjaalee irraa funnanametti, dogongorri armaan olitti muldhatu kun rakkoolee gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo keessaa isa haadhoofi ijoo ta'ee argameera. Innis rakoo maq-ibsa qabaachuu. Kana jechuun maqaa mana nyaata foonii kan nama maqaan isaa Baqqalaa jedhamu ta'uu dhiisuun, gosti foonii mana nyaataatti nyaatamu kan namaa (Baqqalaa) jedhamu ta'uu isaa kan ibsuudha. Kun safuu guddaadha. Qubeen hafuufi dabalamuun akkanatti foon ilma namaa nama nyaachisaa jira. Kanaaf, inni sirrii kan ta'uu qabu, Mana Foonii Baqqalaa kan jedhuudha.

3.2. Xiinxala Odeeffannoo Af-gaaffiin Guuramanii

Odeeffannoowwan afgaaffiin ittigaaffatamtootaafi barreessituuwwan seektaroota mootummaa bul/magaalaa Asallaa keessatti argamanii akkasumas barreessitootaafi abbooti manneen maxxansaa lamarraa guuraman keessaa isaan muraasni akka armaan gaditti dhihaataniiru. Isaanis, maddootaa bu'uuraa rakkoowwan gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo barjaalee seektaroota mootummaa fi manneen daldala dhuunfaa bul/magaalaa Asallaa akka armaan gaditti dhihaataniiru.

Akkaataa odeeffannoo afgaaffiifi barreessitootaafi abbooti manneen maxxansaa wajjiin taasifameen, dandeetti Afaan Oromoo bu'ura irraa kan hin qabne yoo ta'u, barreeffama barjaalee seektaroota mootummaa kan barreessan immoo yeroo tokko tokko barsiisota gaafachuun, yeroo biroo immoo akkuma warrootni seektaroo barreeffatanii fidan irratti hundaa'uu fi yoo dhabamee dhabame immoo hanguma beekan barreessuu akka filannoo dhumaatti fudhataniiru. Dhimma kana mirkaneeffachuuf gaaffiin warreen mana maxxansotaaf dhihaate, 'Afaan Oromoo dubbatuu, barreessuu fi gulaaluu danda'uun kan walqabateedha.' Isaanis, afaan guutuun "Afaan Oromoo irratti rakkoo ni qabnaa; dandeettii afran afaanii keessaa "xinnoo xinnoo" dhagahuu qofa akka danda'an ragaa bahaniiru. Kanaaf, wanti kanarraa hubatamuu qabu rakkoon inni guddaan dandeettii afaanii afran irratti gama seektaroota mootummaafi manneen maxxansaa biratti kan muldhatuudha.

Warreen manneen maxxansaallee isuma kana dhugoomsuun afgaaffii 'maddi rakkoo bu'uuraa kan dogongoroota barreeffamoota Afaan Oromootiin manneen beeksisaa fi maxxansaa keessanii maali jettuu?' jedhu yoo deebisan,

Rakkoon guddaan maamiltoota keenya kan barreeffama nutti fidaniidha. Irra caalaa barreeffamoota seektaroota mootummaa irraa dhufan namoonni afaan oromoo ni beekna jedhan mataa isaaniitiin barreeffamoota qubee wajjiin fiduun keenyuma kanatu sirrii akkanumatti nuu barreessi, barreessituun teenyaa ni dandeettii jechuun akkuma jirutti akka barreessaniif dhiibbaa akka itti godhaa turan himaniiru. Booda barraahee erga

bahee dogongora ta'uu yoo argan immoo dogongora keessan gara jedhuutti deemuu jechuun ragaa bahaniiru. Dabalataanis jedhe manni maxxansa Aanduu, waan kana adda baasuuf barsiisoota afurii natti erga fidanii booda, jecha tokko akka barreessan taasisuun yoo maddaallu, "isaan afranuu akkaataa afuriin barreessaniru. Kanaaf, rakkoon guddaan hanqinna beekumsaa fi dandeetti barsiisotaatti" jedhera (gaaffii afaani mana maxxansaa Aanduu, 5, 2008).

Keessatuu, gama beekumsaa fi sirna barnootaatiin walqabatee, ittigaafatamtoonni seektarootaa hedduun akka jedhanitti, hojjattoonni yeroo ammaa hojirra jiran sirna barnoota duraani keessatti barnoota isaanii kan baratan Afaan birootiin kan turee ta'uufi Afaan Oromoo dubbatuu danda'anis, Afaan Oromootiin waan hin baratiniif, ittiin waan hin barreessiniif, akkasumas, waan ittiin hin hojjatiniif rakkoon kun akka jiru himaniiru. Hojii kan hojjannu muuxannoo fi leenjii yeroo gabaabaa qofaniidha jechuun dhugaa jiru ibsaniiru.

Dabalataanis, erga Afaan Oromoo afaan hojii naanoo Oromiyaa ta'ee booda, xiyyeeffannaan kennameefii itti hin deemamne, leenjiin dabalataa hin kennamne. Kanaaf, qaawwa beekumsaa (knowledge gap) hanga kana hin jedhamnetu jira jedhaniiru.

3.3. Xiinxala Sakkatta'iinsa Dokumantiin Guuramanii

Akkaataa sakkatta'iinsa xalayootaafi barjaalee seektaroota mootummaa taasifameen, dogoggorroonni armaan gadii argamaniiru.

A. waajjira Kantiibaa

Sakkatta'iinsa dokumantii taasifameen, barjaan waajjira armaan olii kun dogongora barreeffama seerlugaa Afaan Oromoo kan qabuudha. Innis, jalqaba irratti barreeffamni kamuu qubee guddaan eegaluu qaba. Kanaaf, inni sirrii, W aajjira Kantiibaa kan jedhuudha.

B. Waajjira Misooma fi Babal'ina Industirii

Sakkatta'iinsa dokumantii taasifameen, xalayaan waajjira armaan olii kun rakkoo gulaallii/dogongora qubee kan qabuudha. Inni kunnis, qubeen 'a' hafuufi dubbiffamaan sadii dubbachiiftuu malee walitti aanuun barreeffamuu isaanitti. Kanaaf, inni sirrii, Waajjira Misoomaafi Babal'ina Industirii kan jedhuudha.

C. Bulchiinsa Mot. Na. Oromiyaatii Waaj.Kar.fi Maisoma Dinagdee Bulc.Mag. Asallaa
Xalayaan waajjira armaan olii kun dogongoroota gosa hedduu kan qabuudha. Isaanis: Jecha bulchiinsa jedhu keessatti qubeen 'i' barreeffama keessaa hafuu, Oromiyaa jecha jedhu keessatti qubeen 'i' barbaachisummaa ishee malee lama ta'uun hiikkaa jijjiiruu, jechi misooma jedhu dogongora qubee irraa kan ka'e, hiikkaa dhabuu isaafi jechi bulchiinsa 'Bulc.' jedhus kotonfachiiftuu dogongoraa fayyadamuun hiikkaa biroo akka qabaatu ta'ee barreeffamuu isaatti. Rakkoon gulaallii inni qorannoo hedduun bira hin gahamiin immoo 'addaan siiqiinsa' ykn 'spacing' kan jedhamuudha.

Kanaaf, barreeffama xalayaa sakkatta'ame keessatti dogongoroota qubee, jechootaafi hiikkaa dhabuu jechaa arguun danda'ameera. Inni sirrii garuu, Bulchiinsa Mot. Na. Oromiyaatti Waaj. Kar. fi Misooma Dinagdee Bulch.Mag. Asallaa kan jedhuudha.

D. Waajjira Dhimma Dubartiifi Daa'imman Magaalaa Asallaa

Sakkatta'iinsa dokumantii taasifameen, barjaan waajjira armaan olii kun dogongora qubee irraa kan ka'e, hiikkaa kennuu qabu dhabsiiseera. Hiikkaa isaa maqaa waajjiraa ibsuu osoo hin taanee, daa'imman magaalaa Asallaa kan ibsuudha. Maqaan waajjiraa irraas jechi 'bulchiinsa' jedhu irraa hafeera. Kanaaf, qubeen hafuufi dabalamuun hiikkaa dhabamsiisuu danda'a. Inni sirrii garuu, Waajjira Dhimma Dubartiifi Daa'immanii Bulchiinsa Magaalaa Asallaa kan jedhuudha.

E. Waajjira Aadaa fi Tuurizimii Bulchiinsa Magaalaa Asallaa

Sakkata'iinsa dokumantii taasifameen, xalayaan waajjira armaan olii kun mataduree irraa eegalee hanga keessa xalayaatti dogongoroota adda addaa qaba. Maqaa waajjira irratti qubee 'i' irraa hafuu fi kan biroo immoo ergaa keessa xalayaa kan ...akkuma Olitti ibsuuf yaalametti... ragaa akka nuuf ergitan kabajaan isiin gaafanna.

Barreeffama kana keessatti dogongora qub-guddisa iddoo isaa malee fayyadamuufi qubeen dabalammuu isaatiin hiikkaa dhabuu jechaa kan qabuudha. Akka seerluga Afaan Oromootti, barreeffama keessatti maqaa namaafi gareenii akkasumas biyyaafi kanneen biroo malee, keessa barreeffamaatti qubeen guddaan hin barreeffamu. Akkasumas, jechi **isiin** jedhu, maq-ibsa dubartii bakka kan bu'uufi hiikkaa karaa ykn bakka bu'ummaa dubartiitiin akka ergamu kan jedhuudha. Inni sirrii garuu, akkuma olitti ibsuuf kabajaan **isin** gaaffanna kan jedhuudha.

F. Waajjira Qabeenya Beeladaafi Qurxummii Bulchiinsaa Magaala Asallaa

Sakkata'iinsa dokumantii taasifameen, barjaan waajjira armaan olii kundogongora qubee 'a' jecha **bulchiinsa** jedhu irratti dabalammuu fi qubeen 'a' immoo jecha **magaala** jedhu irraa hafuu isaatiin jechoota lamaan hiikkaa dhabsiisuu danda'eera. Keessatuu, magaala jechi jedhu maqaa magaalaa kan ibsu osoo hin ta'in, bifa ykn halluu magaala ta'uu kan ibsuudha. Inni sirrii garuu, bulchiinsa magaalaa Asallaa kan jedhuudha.

4. Arganoowwan Qorannichaa

4.1. Gulaallii, Wantoota Gulaalamuu Qaban fi Gulaalaa Qabaachuu

Akka ragaalee xiinxalamaniitti, jechi gulaallii jedhu seektaroota mootummaafi manneen daldala dhuunfaa biratti hedduuminaan kan hin beekamne ta'uu, fi wantoota gulaalamanis kan hin beekne ta'uu qorannoon bira gahameera. Akkasumas, seektara lamaan ala, seektaroonni hedduun fi manneen maxxansaa akka gulaalaa hin qabne adda baheera.

4.2. Rakkoolee Gulaallii Xalayootaafi Barjaalee Irratti Muldhatan

Barreeffamoota Afaan Oromoo seektaroota mootummaafi manneen daldala dhuunfaa biratti rakkooleen gulaallii xalayootaafi barjaalee irratti muldhatan hedduun isaanii rakkooleen gulaallii dubbiffamaa lama jalqabaafi xumura irratti barreessuu, dubbiiiffamaa sadi walitti aansuun barreessuu, dogongoroota qubee (qub-guddisa, qub-xiqqeessa, qubee dabaluu fi hir'isuu).

4.3. Maddoota Rakkoolee Gulaallii fi Miidhaawwan Isaanii

4.3.1. Maddoota Rakkoolee Gulaallii Barreeffamoota Afaan Oromoo

Odeeffannoowwan afgaaffiin ittigaaffatamtootaafi barreessituuwwan seektaroota mootummaa bul/magaalaa Asallaa keessatti argamanii akkasumas barreessitootaafi abbooti manneen maxxansaa lamarraa guuraman keessaa isaan muraasni akka armaan gaditti dhihaataniiru. Isaanis, maddoota bu'uuraa rakkoowwan gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo barjaalee seektaroota mootummaa fi manneen daldala dhuunfaa bul/magaalaa Asallaa akka armaan gaditti dhihaataniiru.

a. Afaan Oromoo Irratti Beekkumsa Bu'ura Afaanii Dhabuu

Haaluma kanaan, rakkooleen guddaan sirna durii irratti barnoonni Afaan Oromoo akka sirnaan ykn akka seeraan ulaagaa isaa eeganii hin baratamiin ragaa bahaniiru. Kanaaf, rakkoo beekkumsaa ykn dandeetti kan qaban ta'uun qorannoo kanaan bira gahameera. Akkaataa odeeffannoo afgaaffiifi barreessitootaafi abbooti manneen maxxansaa wajjiin taasifameen, dandeetti Afaan Oromoo bu'ura irraa kan hin qabne yoo ta'u, barreeffama barjaalee seektaroota mootummaa kan barreessan immoo yeroo tokko tokko barsiisota gaafachuun, yeroo biroo immoo akkuma warrootni seektaraa barreeffatanii fidan irratti hundaa'uu fi yoo dhabamee dhabame immoo hanguma beekan barreessuu akka filannoo dhumaatti fudhataniiru.

Dhimma kana mirkaneeffachuuf gaaffiin warreen mana maxxansotaaf dhihaate, 'Afaan Oromoo dubbatuu, barreessuu fi gulaaluu danda'uun kan walqabateedha.' Isaanis, afaan guutuun "Afaan Oromoo irratti rakkoo ni qabnaa; dandeettii afran afaanii keessaa "xinnoo xinnoo" dhagahuu qofa akka danda'an ragaa bahaniiru. Kanaaf, wanti kanarraa hubatamuu qabu rakkoon inni guddaan dandeettii afaanii afran irratti gama seektaroota mootummaafi manneen maxxansaa biratti kan muldhatuudha.

b. Afaan Oromootiif Xiyyeeffannaa Kennuu Dhabuu

Akkaataa afgaaffii seektaroota mootummaafi barreessituwwanii, akkasumas, abbootii manneen maxxansaa irraa odeeffannoo guurameen, namoonni hedduun, keessattuu, hojjataan mootummaa kan yeroo heddu barreeffamoota afaan oromootiif xiyyeeffannaa kennuu dhabuun akkuma barbaadetti barreessuufi bira darbuun amaleefameera. Kanaaf, barreeffamoonni hedduun manneen hojii mootummaa keessatti kanneen argaman xalayootaafi barjaalee dabalatee rakkoolee gulaallii qubee, jechaa, sirna tuqaalee fi hiikkaa jijjiiraa kan qabaniidha.

Warreen manneen maxxansaallee isuma kana dhugoomsuun afgaaffii ‘maddi rakkoo bu’uuraa kan dogongoroota barreeffamoota Afaan Oromootiin manneen beeksisaa fi maxxansaa rakkoo maamiltootaa, rakkoon guddaan hanqinna beekumsaa fi dandeetti barreessitootaa fi barsiisotaatti. Kanaaf, hanqinni dandeettii ykn beekumsa Afaan Oromoo hedduun gama lamaanuu kan jiru ta’uu hubachuun ni danda’ama.

Akka waliigalaatti, maddoota rakkoolee gulaalliitiif wantoota sababa ta’an keessaa ijoon rakkoo beekumsaa, rakkoo sirna barnootaa, rakkoo dandeetti barsiisotaafi barreessitootaa, rakkoo xiyyeeffannaa, rakkoo ilaalchaa fi hanqina leenjii, rakkoo manneen maxxansaa, rakkoo amala barreeffamoota gulaaluu dhabuu fi gulaalaan dhabamuu himaniiru. Keessattuu, gama beekumsaa fi sirna barnootaatiin walqabatee, ittigaafatamtoonni seektarootaa hedduun akka jedhanitti, hojjattoonni yeroo ammaa hojirra jiran sirna barnoota duraani keessatti barnoota isaanii kan baratan Afaan birootiin kan turee ta’uufi Afaan Oromoo dubbatuu danda’anis, Afaan Oromootiin waan hin baratiniif, ittiin waan hin barreessiniif, akkasumas, waan ittiin hin hojjatiniif rakkoon kun akka jiru himaniiru. Hojii kan hojjannu muuxannoo fi leenjii yeroo gabaabaa qofaniidha jechuun dhugaa jiru ibsaniiru. Dabalataanis, erga Afaan Oromoo afaan hojii naanoo Oromiyaa ta’ee booda, xiyyeeffannaan kennameefii itti hin deemamne, leenjiin dabalataa hin kennamne. Kanaaf, qaawwa beekumsaa (knowledge gap) hanga kana hin jedhamnetu jira jedhaniiru.

4.3.2. Miidhaa Rakkooleen Gulaallii Guddina Afaan Oromoo Irratti Fidan

Akkuma beekkamu barreeffama kamuu keessatti dogongorrii xiqqaa hin qabu. Dogongorrii barreeffama Afaan Oromoo immoo afaanoota kamuu caalaa kan dhiibbaa hamaa qabuudha. Isa kanas afaaffii keessatti akka deebisanitti miidhaan haala kanaas booda irratti namni kamiyyuu lafumarraa ka'ee waan itti fakkaate barreessuu fi baayi'atuu dogongoroota manneen hojii fi alatti yookiin magaalaa keessaatti barreeffamoonni sirna barreeffama Afaan Oromoo hin ibsine hedduuminaan argamuu fi dhuma irrattis, rakkoo siyaasa ta'uun barattoota manneen baruumsaa sadarkaa 2ffaa, Kolleejjootaa fi Yuunivarsiitiiwwan bulchiinsa magaalaa Asallaa biratti sababa jeequmsaa ta'aa deemuu ibsaniiru. Haaluma kanaan, dhiibbaawwan gama kanaan dhufaan keessaa muraasni isaani babaldhachuu dogongoroota barreeffamoota Afaan Oromoo xalayoota seektarootaa irraa eegalee hanga sadarkaa barjaalee seektaroota mootummaafi barjaalee moggaaffamoota maqaa manneen daldala dhuunfaafi hedduumachuu rakkoolee gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo yerooofi baraa gara baraatti, manaa hanga alaatti seektarootaa fi manneen daldala dhuunfaatti.

Akka waliigalatti, miidhaan babaldhachuu dogongoroota barreeffamoota barjaalee kun hanga sadarkaa dogongorrii akka dogongoraatti ilaalamuu dhabuu irra darbee dogongorrii aadaa ta'uun hanga xiyyeeffannaa dhabuu gahuu danda'eera. Kanarraa kan ka'e, yeroo ammaatti rakkooleen barreeffamoota barjaalee kun seektaroota mootummaa heddu biratti hedduumataa deemuu bira darbee kan argeefi ittihimamees homaa hin ta'uu, dogongora xiqqoo jechuun sirreessuu dhiisuun waliin jiraachuu. Garuu, akka magaalaa Asallaatti, dhaloonni quuqama qabu "dhaloonni qubee" barjaaleewwan rakkoolee gulaallii qaban qulqulleesuun gahee isaa taphateera.

5. Xumuraafi Yaboo**5.1. Xumura**

Qorannoon kun mataduree “Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa sababootaa fi miidhaawwan rakkoolee gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo Seektaroota Mootummaa fi Manneen Daldala Dhuunfaa Bulchiinsa Magaalaa Asallaa xiinxaluudha” kan jedhuudha. Qorannoon kun mala qorannoo akamtaa kan fayyadame yoo ta’u, mallii iddatteessuu immoo iddatteessuu akkaayyootti. Meeshaaleen ragaan ittiin funaaname immoo daawwanaa, afgaaffii fi sakkatta’iinsa dokumantiidha.

Akka bu’aan qorannoo agarsiisutti, jechi gulaallii jedhamuufi wantoonni gulaalamuu qaban beekkamuu dhabuu, fi gulaalaa qabaachuu dhabuun heddumuinaan ni muldhata. Akkasumas, xalayootaafi barjaaleewwan hedduun seektaroota mootummaafi manneen daldala dhuunfaa bul/magaalaa Asallaa keessatti argaman rakkoo qubee, jechaa fi hiikaa jijjiiruu ta’uu hubatuun danda’ameera. Rakkoolee gulaallii qubeen walqabatanii argaman keessaa isaan muraasni jalqaba irratti qubee xiqqaann jalqabuu, jidduu keessatti qubee guddaa fayyadamuu, qubee itti dabaluu fi irraa hanbisuufi dogongora qubeetiin jijjiiraa hiikaa kan qaban, dogongora qubeetiin hiikaa kan dhaban fi kkf kan rakkoo dogongora qubee jalatti hammatamaniidha.

Maddii rakkoolee gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo irraa caalaan isaaniitiif bu’ura kan ta’an rakkoo beekumsaa ykn dandeettii Afaan Oromoo dhabuu, rakkoo sirna barnootaa, rakkoo dandeettii barsiisaa, rakkoo dandeetti barreessituuwwan seektarootaa, fedhii maamiltootaa jiddugala godhachuu, rakkoo xiyyefannaa afaanichaaf kenname, rakkoo ilaalchaa fi hanqina leenjiitti. Akkasumas, rakkoowwan kana akka daran babaldhatan madda hamaa kan ta’e immoo rakkoo barreessitoota manneen maxxansaa akka ta’e bu’aa qorannootiin bira gahameera.

Miidhaawwan rakkoolee barreeffamoota Afaan Oromoo irraa caalaan isaanii sababoota adda addaa irraa kan ka’e, keessatuu, sababoota armaan olii irraa kan ka’e hojiin dogongora barjaalee manneen hojii mootummaa kun baay’ifamaa fi wal baay’isaa deemuu isaaniitti. Kanarraa kan ka’e, rakkooleen kuniin immoo gara birootiin guddinna Afaan Oromoo irratti miidhaa hangana hin jedhamne geessuu danda’eeru. Kanaaf, akka

waliigalaatti, miidhaa dogongorootaa irraa kan ka'e, hanga guddachuu qabu hin guddanne. Kanaan walqabatee, miidhaan kun yeroo ammaa dhaabbilee barnoota ol'aannoofi sadarkaa maratti dhimma rakkoo siyaasaa fi walitti bu'iinsaa ta'utti deemaa jira.

5.2. Yaboo

Sababootaafi miidhaawwan rakkoolee gulaallii barreeffamoota Afaan Oromoo Bulchiinsa Magaalaa Asallaa xiinxaluun walqabatee, barreeffamoonni xalayootaafi barjaalee seektaroota mootummaa fi manneen daldala dhuunfaa akkamitti akka hambisuu danda'an irratti gadifageenyaan hojjachuun rakkoo kana hambisuu qabu. Keessattuu, dhimmoonni barreeffamoonni Afaan Oromoo ulaagaa barreeffamaa eeganii barreeffamuu qabu. Kana jechuun, barreeffamni qubee Afaan Oromoo dhommoota qubee, jechoota, hiikaa jechootaa, qubee dabaluu fi hir'isuu, akksumas, qubee iddoo isaa malee guddisuufi xiqqeesuu irratti xiyyeeffannaa kennuu qabu. Kanneen barreeffamanii argamanis sirreessuu qabu.

Dandeettiin beekumsa Afaan Oromootiin walqabate, ittigaafatamtootni seektaraa fi barreessituwwan waajjiraa leenjii gaggabaaboon hanqina jiru guutachuu qabu. Keessattuu, jecha gulaallii jedhu, wantoota gulaalamuu qabaniifi gulaalaan jiraachuu akka qabu gadifageenyaan irratti hojjachuu qabu.

Manneen maxxansaa biratti rakkoolee muldhataniin walqabatee jiru Waajjiroonni Aadaafi Tuurizimii fi Waajjirri barnootaa Bul/magaalaa Asallaa waliin ta'uun akkaataa barreeffamoonni gama isaaniitiin itti gulaalamuu danda'an irratti kallattii kaayyuu qabu. Hordoffiifi deeggarsa barbaachisu kennuu qabu.

Akka Biiroo Aadaafi Tuurizimii Oromiyaatti (BATO) fala isa amansiisaa ta'e barbaaduun manneen maxxansaa irratti tarkaanfii barsiisaa ta'e fudhachuun akka hojii maxxansaa isa dogongora irraa bilisa ta'e dhiheessuu ykn ummata biraan gahuu qabu.

Akka magaalaa Asallaattii eebbiffamtoota Yuunivarsiitiifi Kolleejjota irraa Afaan Oromootiin bahan bifa IMX' tiin gurmeessuun akka hojii gulaalliifi maxxansaatiin fayyadamoo ta'an gochuun deeggarsa barbaachisu gochuun gaarii ta'a.

Seektarootaafi manneen maxxansaa qorannoon kun bira gahame kana jiddugala godhachuun seektaroota keessatti gulaalaa hojiilee barreeffamaa qabaachuun barbaachisaadha. Dhimma kana Bulchiinsi Magaalaa Asallaa gadifageenyaan xiyyeeffannaa guddaan itti deemuu qaba.

Kitaabilee Waabii

Abarraa Nafaa. (1995). *Caasluga Afaan Oromoo*, Jildii I. AA, Mega Printing Enterprise

Abdulsamad Muhaammad. (1994). *Seerluga Afaan Oromoo*. Finfinnee

Addunyaa Barkeessaa. (2011) *Akkamtaa: Yaadrimee Qorannoo Hujoo*. Finfinnee:
Oromiyaa

Balaay Seeqaa. (1995). *Xiyyeeffannaa Barnoota Afaan Oromoo* Kutaa 7 fi 8

Dastaa Dassaalany. (2002). *Bu'uura Qorannoo*. Addis Ababaa: Dhaabbata Maxxansaa
Boolee

Kumar, R. (2005). *Research Methodology: A Step by Step Guide for Bigginers*. London:
Sage
Publication

Qajeelaa Mardaasaa. (1993). *A short Giudance to the Oromo Language*. Finfinnee

Toleeraa Tassaamaa fi Hundasaa Waaqwayyaa. (1993). *Barnoota Oromooffaa: Seera
Qajjelfama Afaanii*. Finfinne

Toleeraa Tassammaa fi Hundasa Waaqwayyaa. (1995). *Seenaa Saba Oromoo fi Sirna
Gadaa,*

AA. Bole Printing Enterprise

Wasanee Bashaa. (1995). *Qaraa. Language and Linguistics of Oromo*. AA, Mega
Printing

Enterprise

Xilahun Gamtaa. (1995). *Seera Afaan Oromoo*. Finfinnee

Jornaalota

Huseen Jimaa. (2008). The politics of language, power and pedagogy in Ethiopia: Addressing the past and present conditions of the Oromo language. Australia

Sharma, Gopal. (2013). English in Ethiopia. College of Social Science and Education. Wollega University, Nekemte, Ethiopia

Ragaalee Seeraa

Chaartarii Mootummaa Cee'umsaa, 1991, finfinnee, Itoophiyaa

Heera Mootummaa Federaalawa Ripablika Itoophiyaa, Keewata 5